

POSUDOK na habilitačnú prácu
PhD. Slávky OTČENÁŠOVEJ, M. A., PhD.
*Svätopluk, Štúr a Štefánik v čechoslovakistických, ľudáckych a socialistických učebniciach
dejepisu...*

Hlavnými postavami posudzovanej habilitačnej práce Slávky Otčenášovej, ktorej časť tvoria jej prepracované a doplnené štúdie, sú tri osobnosti slovenských dejín, ktoré dodnes zosobňujú nielen svoju dobu, ale do istej miery aj celé slovenské dejiny. Ako naznačuje už názov práce, autorka nasledovala reálny život týchto osobností, ale ich tzv. druhý život, miesto v historickej pamäti, predovšetkým obrazy, aké nadobúdali v troch politických režimoch a vo dvoch štátoch. Ako prameň jej slúžili učebnice dejepisu pre základné, resp. stredné školy. Úvodné dve vety posudku zasa naznačujú, že Slávka Otčenášová sa neuspokojila so zbieraním a zoradením faktov a jednoduchým opísaním problematiky, ale sa zaraďuje do toho prúdu historiografie, ktorý sa usiluje vyjadriť a pomenovať hlbšie dobové súvislosti a významy. Rozsah habilitačnej práce je skromný, so zoznamom použitých prameňov a literatúry ju tvorí 121 strán, bez nich rovných 100 (ide o tzv. wordové strany, nie normostrany).

Prácu tvoria dve hlavné časti. V prvej, kratšej predstavila autorka teoretické východiská a pojmy, s ktorými pracovala a zdôvodnila v nej cieľ a štruktúru práce. V druhej časti analyzovala texty spomínaných učebníc a formulovala záverečné zhrnutia. Teoreticky je Slávka Otčenášová na spracovanie témy dobre pripravená. Inšpirujúc sa predovšetkým viacerými relevantnými anglicky, v malej miere aj maďarsky písanými prácami si vymedzila oporné body svojej interpretácie. Za hlavný cieľ si stanovila určenie nástrojov utvárania sociálnych identít a sledovanie, ako sa prejavovali mocenské záujmy dominujúcich elít v učebniciach pri vykresľovaní Svätopluka, Štúra, Štefánika. V tomto kontexte autorka načrtla funkčnosť symbolov, konkrétne fenoménu hrdinu, úlohy a dosah pamäti a jej previazanosť s historickými obrazmi a stereotypmi, zdôraznila taktiež dôležitosť takých psychologických javov ako nadradenosť, výnimočnosť, sebaidealizácia, demonizácia a tiež naznačila rolu propagandistických manipulácií.

Ďalej charakterizovala učebnice ako efektívny nástroj odborného, výchovného i propagandistického utvárania pamäti a posilňovania vlastenectva, dotkla sa aj politiky vydávania učebníc v troch po sebe idúcich a radikálne sa od seba odlišujúcich a popierajúcich sa režimoch a ideológiách. Kapitoly práce sa vyznačujú jednotnou štruktúrou. V ich úvodných častiach autorka stručne predstavila spoločenské pomery a podmienky vyučovania dejepisu, načrtla limitované možnosti historických interpretácií, potom priblížila obraz sledovaných osobností v učebniciach a nakoniec získané fakty zovšeobecňovala.

Ďalšiu časť posudku tvorí niekoľko poznámok k interpretačnému postupu Slávky Otčenášovej, ktorá si osvojila radikálne chápanie kolektívnej pamäti ako sociálneho konštraktu.

Podľa neho pamäť neodráža reálnu minulosť, ale sa utvára v súlade s ideologickými a mocenskými záujmami a spoločenskou atmosférou. To aj ju viedlo k záveru, že obrazy Svätopluka, Štúra, Štefánika v učebniciach sú výsledkom pragmatického prispôsobovania sa a podriaďovania sa autorov propagandistickým manipuláciám, mocenským záujmom, nacionálnej povýšeneckosti. Preto je platnosť týchto obrazov iba dočasná, so spoločenskými zmenami sa menia aj ony. Bezpochyby je pamäť sociálnym konštruktom ovplyvneným dobou a impulzami „zhora“. Na strane druhej, kladiem otázku, môže súčasne vypovedať aj o reálnej minulosti? Záleží to od toho, ako chápeme samotnú povahu historických javov.

Ak je história iba chaotickým zhlukom udalostí a náhodných procesov, potom sa otvára priestor ľubovoľným interpretáciám a množstvu rovnocenných právd. V takom prípade sa práca historika obmedzuje viac menej na vykreslenie jedinečných príbehov a jej zmysel je veľmi obmedzený. Ak však dejiny vykazujú istú mieru determinizmu a pravidelnosti, potom naše poznanie, ak postupujeme korektne (kriticky, vecne), nadobúda trvalejšiu výpovednú hodnotu a vykazuje istú mieru logickej záväznosti (podstatné a okrajové javy, zovšeobecnenia). V takom prípade nemožno aspoň časť používaných faktov, ktoré citovala a uvádzala autorka, označiť len za účelové, ale aj za informácie o reálnej minulosti. Uvádzanie rovnakých faktov o tej istej osobnosti v rôznych učebniciach podľa môjho názoru nevypovedá len o autoroch, ich dobe a jej elitách, ale aj o historickej osobnosti. To isté sa týka priradovania významov jednotlivým osobnostiam. Aj v ich prípade sa prejavujú rôzne subjektívne záujmy a pohnútky tvorcov, ale pri korektnom prístupe, rešpektujúcim stupeň poznania, nemožno s významami len voľne manipulovať. Napríklad u Svätopluka sa v písomných prameňoch od stredoveku opakujú podobné znaky, takže obraz významného panovníka nenadobudol v čase moderného nacionalizmu. Takisto Štúra čechoslovakistický prúd nemiloval, za rad aktivít a názorov ho kritizoval, ale nemohol jeho význam ignorovať a „napádať“ ním kodifikovanú spisovnú slovenčinu (s. 59). V práci mi chýbala precíznejšia analýza postihujúca reálne súvislosti a významy od účelových výrokov (idealizácia, demonizácia, úmyselné zamlčovanie a pod.)

Druhá pripomienka smeruje k tomu, že Slávka Otčenášová pomerne často a dosť kategoricky spájala utváranie obrazov sledovaných osobností v učebniciach s nadradenosťou vlastného národa (popri nej uvádzala aj menej príkry výraz výnimočnosť). Bezpochyby to tak často bývalo, ale nemuselo to tak byť vždy. Kritický pohľad na druhých a vyzdvihnutie seba ešte nemuselo byť nutne prejavom nadradenosti ani nepriateľstva. Napríklad mohol mať vecný základ, mohol byť myslený neutrálne a najčastejšie išlo o prezentovanie seba ako kultúrneho, vyspelého, rovnoprávneho, civilizovaného, odlišného národa. A v učebniciach sa objavujú takmer výlučne len významné

(a výnimočné) dejinné udalosti. Zdôrazňovanie ich významu môže byť výsledkom manipulácie, ale aj odrazom ich skutočného významu (s. 50, 52).

Autorka si pravdepodobne neuvedomila, že motívy interpretácií autorov učebníc redukovala takmer výlučne na nacionálnu rovinu, na posilňovanie nacionálnej identity. Je to odôvodnené len sčasti, pretože napríklad Štefánikovo vymazanie z komunistických učebníc nesúviselo s národom a rovnako ani Štúra niektoré učebnice nevykresľovali iba z hľadiska ideálneho zástupcu národa, ale aj na základe iných hodnotových kritérií (triedny boj, revolúcia, náboženstvo, pokrok, civilizácia a pod.).

Práca je napísaná kultivovaným štýlom, predsa však pomerne časté dlhé odseky, zbytočné opakovanie konštatácií s rovnakým významom a početné citáty (informačne sa časť z nich opakovala) nepomohli prehľadnosti a kvalite textu. Takisto sa doň vkradlo viacero problematických tvrdení. Štúrovci neboli až takými dôraznými presadzovateľmi pohostinnej teórie (s. 48), oveľa viac to platí o bernolákovskej generácii či o historikoch tzv. slovenského historického práva (Sasinek, Záborský, Hložanský). Za zjednodušujúcu konštatáciu považujem i to, že na Slovensku nebola žiadna tradícia marxistickej interpretácie dejín (s. 49), podľa mňa skôr bola veľmi slabá, okrajová (Novomeský, Šafránek, Markuš, DAV). Takisto nemožno prijať tvrdenie, že Slovenská liga v Amerike bola spolkom katolíckej inteligencie (s. 86, 89) a otázne je aj to, nakoľko je korektné hovoriť o československej historiografii (s. 49). Bezpochyby bol F. Hrušovský človekom konfesionalne jednostranným, čo chcela potvrdiť aj autorka citátmi, ale z nich táto črta nevyplýva (s. 64, 86).

Záver:

Napriek viacerým kritickým pripomienkam preukázala PhDr. Slávka Otčenášová, PhD. slušné interpretačné schopnosti a zručnosti. Dokázala jasne naformulovať a zdôvodniť cieľ svojej práce, presvedčivo vymedzila postupnosť a rovnako zovšeobecnila získané fakty a charakteristiku sledovaných učebníc v kontexte politických režimov a ich dominantných ideológií (ideológie). Predostrela originálny text, ktorý sa opiera o súčasné teoretické trendy v historiografii. Precízne a plasticky zachytila posuny v obrazoch Svätopluka, Štúra a Štefánika a vo význame týchto symbolov a ich prostredníctvom ukázala, ako sa postupne či radikálne menili predstavy elít o historickej pravde a ako determinovali pamäť slovenskej spoločnosti medzi rokmi 1919 až 1989.

Vychádzajúc zo skúseností s oponovaním habilitačných prác, z kritérií a praxe pri udeľovaní titulov docent sa domnievam, že práca Slávky Otčenášovej nároky kladené naň spĺňa, preto ho odporúčam udeliť. Prajem jej, aby ju jeho získanie nevedlo k uspokojeniu sa, ale sa stalo východiskom sústredenejšieho výskumu, rozširovania si pramennej bázy a motivovalo ju k hlbšiemu ponoreniu sa do poznávania sveta obrazov, stereotypov, pamäti v slovenskej spoločnosti 20. storočia.

V Banskej Bystrici 19. 1. 2019

prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

oponent